

UMUMINSONIY MADANIYAT RIVOJLANISHINING NAZARIY
MASALALARI

Merzaev Ikrom Boboqulovich

Toshkent davlat transport universiteti,

“Xalqaro ommaviy xuquq” kafedrasi katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Maqolada umuminsoniy madaniyat tushunchasi milliy madaniyatlar xilma-xilligi va ularning o‘zaro muloqoti asosida shakllanadigan integrativ ijtimoiy-ma’naviy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Umuminsoniy madaniyat «yagona standart» emas, balki turli milliy, mintaqaviy va diniy an’analarning inson huquqlari, inson qadr-qimmati va tinchlik tamoyillari bilan uyg‘unlashgan umumiy qadriyatlar maydonidir. Tadqiqotda madaniy rivojlanishning tarixiy, ijtimoiy, tabiiy-iqlimiy hamda ma’naviy-axloqiy omillari ko‘rsatilib, majburiy assimilyatsiya va zo‘ravon madaniy bosim milliy ruhiyatni zaiflashtirishi va ijtimoiy ishonchni yemirishi asoslanadi. UNESCO va BMT doirasidagi hujjatlar misolida madaniy xilma-xillikni «insoniyatning umumiy merosi» sifatida asrash, madaniy ifo dalar erkinligini kengaytirish hamda madaniyatlararo muloqot mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi bayon etiladi. Buyuk Ipak yo‘li tajribasi madaniy almashinuvning tarixiy modeli sifatida talqin qilinib, bugungi globallashuv sharoitida umuminsoniy madaniyatni rivojlantirish uchun konseptual tamoyillar va amaliy yo‘nalishlar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: umuminsoniy madaniyat, milliy madaniyat, ma’naviy meros, madaniy xilma-xillik, madaniyatlar muloqoti, madaniy almashinuv, globallashuv, identitet, tinchlik madaniyati.

Annotation. This article examines the concept of universal human culture as an integrative socio-spiritual phenomenon that emerges through the diversity of national cultures and their continuous dialogue. Universal culture is not a single imposed standard; rather, it is a shared field of values where multiple national, regional, and religious traditions converge around the principles of human dignity, human rights, and peace. The study highlights historical, social, environmental, and moral factors that shape cultural development, and argues that forced assimilation or coercive cultural pressure weakens national identity and undermines social trust. Drawing on UNESCO and UN policy frameworks, the paper discusses cultural diversity as the common heritage of humanity, the protection of freedom of cultural expressions, and the strengthening of intercultural dialogue mechanisms. The Silk Road experience is interpreted as a historical model of cultural exchange, and a set of conceptual principles and practical directions is proposed for advancing universal human culture in the context of globalization.

Keywords: universal human culture, national culture, spiritual heritage, cultural diversity, intercultural dialogue, cultural exchange, globalization, identity, culture of peace.

KIRISH

Globallashuv jarayonlari madaniy maydonni yanada zichlashtirdi: axborot oqimlari, migratsiya, xalqaro savdo, turizm, raqamli platformalar va transmilliy tarmoqlar turli madaniyatlarni bevosita uchrashtiradi. Bunday sharoitda «umuminsoniy madaniyat» masalasi nafaqat falsafiy, balki siyosiy va institutsional ahamiyat kasb etadi: u xalqaro hamkorlik, ijtimoiy integratsiya, konfliktlarni boshqarish va barqaror taraqqiyotning ma'naviy tayanchi sifatida namoyon bo'ladi.

Umuminsoniy madaniyatni to'g'ri talqin qilish muhim. Ba'zan u «hammani bir xil» qilishga qaratilgan modernizatsion yoki g'oyaviy standartlashuv bilan aralashtirib yuboriladi. Aslida, madaniy xilma-xillikni himoya qilgan holda umumiy qadriyatlar va universal me'yorlar doirasini kengaytirish g'oyasi ustuvor bo'lishi kerak. UNESCO hujjatlarida madaniy xilma-xillik insoniyat uchun biologik xilma-xillik kabi zarur ekani va u insoniyatning umumiy merosi sifatida e'tirof etilishi qayd etiladi [1].

Madaniyat klassik antropologik an'anada jamiyat a'zolari tomonidan o'zlashtiriladigan bilim, e'tiqod, san'at, axloq, huquq, urf-odat va ko'nikmalar tizimi sifatida izohlanadi. Keyingi yondashuvlarda esa madaniyat «ma'no tarmoqlari» (C. Geertz) sifatida ko'rilib, insonning o'z dunyosini talqin qilish usullari va ramziy amaliyotlari bilan bog'lanadi. Shu nuqtai nazardan umuminsoniy madaniyat – turli madaniyatlarning muloqotida paydo bo'ladigan umumiy ma'no, me'yor va qadriyatlar «qatlami»dir.

Umuminsoniy madaniyatni uchta o'lchamda tahlil qilish mumkin: (a) aksiologik o'lcham – inson qadr-qimmati, adolat, erkinlik, bag'rikenglik, tinchlik kabi umumiy qadriyatlar; (b) normativ o'lcham – inson huquqlari, fuqarolik tengligi, diskriminatsiyaga qarshi me'yorlar va madaniy huquqlar; (c) kommunikativ o'lcham – tarjima, ta'lim, san'at, media va raqamli platformalar orqali madaniyatlararo muloqotning institutsional kanallari.

Bu o'lchamlar bir-birini to'ldiradi: qadriyatlar me'yorlar orqali mustahkamlanadi, me'yorlar esa kommunikativ maydonda amaliy mazmun kasb etadi. Shu bois umuminsoniy madaniyatni «tayyor holatda berilgan» tushuncha emas, balki doimiy ravishda muzokara qilinadigan va yangilanadigan jarayon sifatida ko'rish maqsadga muvofiq.

Madaniy xilma-xillikni himoya qilish umuminsoniy madaniyatning asosiy shartidir. UNESCOning 2001-yilgi deklaratsiyasi madaniy xilma-xillikni insoniyatning umumiy merosi deb belgilaydi va uni inson huquqlari bilan uzviy bog'laydi: madaniy xilma-xillik bahonasida inson huquqlarini cheklash mumkin emas [1]. Bu tamoyil umuminsoniy madaniyatning «minimal etik chegarasi»ni ifodalaydi.

2005-yilgi Konvensiyada madaniy ifodalar xilma-xilligini himoya qilish va rag'batlantirish shartlari ko'rsatilgan bo'lib, u erkin fikr, axborot va muloqot erkinliklari kabi fundamental huquqlarga tayangan holda davlatlarning madaniy siyosat yuritish suveren huquqini ham e'tirof etadi [2]. Natijada, milliy madaniyatlar o'z salohiyatini saqlagan holda global madaniy aylanishda teng ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Madaniy merosning, ayniqsa nomoddiy merosning (og'zaki ijod, an'anaviy kasb-hunar, marosimlar, musiqa, urf-odatlar) saqlanishi ham madaniy barqarorlikka xizmat qiladi. 2003-

yilgi Konvensiya nomoddiy madaniy merosni asrash, jamoalar va guruhlarining merosiga hurmatni ta'minlash hamda o'zaro qadrlashni kuchaytirishni maqsad qiladi [3].

Madaniy xilma-xillikni xavfsizlik bilan bog'lovchi yondashuv shuni ko'rsatadiki, majburiy assimilyatsiya, «madaniy ustunlik»ni siyosiy vosita sifatida qo'llash yoki kamsituvchi diskurslar ijtimoiy ishonchni pasaytirib, radikallashtirish va ijtimoiy ziddiyatlar riskini oshiradi. Shuning uchun madaniyatlararo muloqot global darajada ijtimoiy barqarorlikning muhim mexanizmi sifatida qaraladi.

Madaniyatlar muloqoti – ijtimoiy tajriba va ramzlar almashinuvi orqali «o'xshashlik» va «farq»ni bir vaqtning o'zida anglash jarayonidir. Bunda ikki holat muhim: (1) tanlab qabul qilish – har bir madaniyat o'ziga yaqin qadriyat va shakllarni o'zlashtiradi; (2) ijodiy moslashtirish – o'zlashtirilgan unsurlar mahalliy an'ana bilan uyg'unlashib, yangi shaklga kiradi. Tarixda antik merosning Uyg'onish davri orqali qayta talqin qilinishi yoki Sharq va G'arb ilmiy an'analarning kesishishi shunday mexanizmlarni tasdiqlaydi.

Madaniy almashinuvi institutsional kanallar (ta'lim, ilm-fan, muzeylar, festivallar, tarjima markazlari, ommaviy axborot vositalari, raqamli platformalar) orqali barqarorlashadi. Masalan, xalqaro muzeylar, sahna san'ati, tarjima loyihalari yoki ilmiy hamkorlik dasturlari turli madaniyatlar o'rtasida uzoq muddatli «ishonch kapitali»ni shakllantiradi.

BMTning Sivilizatsiyalar alyansi (UNAOC) turli madaniyatlar va jamiyatlar o'rtasida tushunish hamda hamkorlikni kuchaytirishni o'z missiyasi sifatida belgilaydi [4]. Shuningdek, BMT doirasida sivilizatsiyalar o'rtasida muloqotni rivojlantirish diskriminatsiya va stereotiplarni kamaytirishning samarali yo'li sifatida qayd etiladi [5]. Bu tashabbuslar umuminsoniy madaniyatning global boshqaruv (global governance) darajasida ham institutsionallashtirishni ko'rsatadi.

Buyuk Ipak yo'li tarixiy tajribasi umuminsoniy madaniyatning shakllanish mexanizmlarini tushinishda muhim empirik asos bo'la oladi. U faqat iqtisodiy savdo yo'lagi emas, balki ilmiy g'oyalar, texnologiyalar, dinlar, san'at uslublari, me'moriy shakllar va ma'naviy an'analarni almashgan «madaniy tarmoq» edi. Ipak yo'li bo'ylab shaharlar (Samarqand, Buxoro, Toshkent, Farg'ona vodiysi shaharlarining tarixiy markazlari) ko'p madaniyatli muloqot maydoni sifatida rivojlandi.

Ushbu tarixiy model ikki xulosani beradi: (1) madaniy almashinuv tinchlik va xavfsizlik sharoitida kuchayadi; (2) muloqot natijasida yuzaga kelgan yangiliklar ko'pincha «gibrid» (aralash) shaklga ega bo'lib, turli an'analarni uyg'unlashtiradi. Demak, umuminsoniy madaniyat ham gibridlik va ko'p qatlamlilik tamoyillari orqali yashovchan bo'ladi.

Bugungi raqamli muhitda madaniyatlararo aloqalar tezlashgani sari, umuminsoniy madaniyatni rivojlantirish quyidagi tamoyillarga tayanishi lozim:

- Inson qadr-qimmatini va huquqlari ustuvorligi: madaniy siyosat va madaniyatlararo muloqot inson huquqlarini kafolatlash bilan uyg'un bo'lishi zarur [1].
- Madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash: milliy va mahalliy madaniy ifodalarning iqtisodiy va institutsional sharoitlarini mustahkamlash [2].

- Nomoddiy merosni asrash va avlodlararo uzluksizlik: an'anaviy bilim va amaliyotlarni ta'lim va jamoaviy tashabbuslar orqali qo'llash [3].
- Tarjima va madaniy mediatsiya: til, ramz va tarixiy tajribani «o'girish» (interpretatsiya) orqali tushunishni chuqurlashtirish.
- Raqamli madaniyat savodxonligi: media va algoritmik muhitda stereotiplar, nafrat nutqi va manipulyativ kontentga qarshi immunitetni oshirish.
- Madaniyat diplomatiyasi: xalqaro madaniy loyihalar, festival va ko'rgazmalarni tinchlik va o'zaro ishonch resursiga aylantirish.

Mazkur tamoyillar asosida ta'lim dasturlariga madaniyatlararo kompetensiyalarni kiritish, mahalliy madaniy industriyalarni qo'llab-quvvatlash, tarjima va ilmiy almashinuv infratuzilmasini kengaytirish hamda madaniy merosni raqamlashtirish kabi amaliy yo'nalishlar samarali bo'lishi mumkin.

Xulosa: Umuminsoniy madaniyat milliy madaniyatlarni inkor etmaydi; aksincha, ularning xilma-xilligini tan olgan holda umumiy qadriyatlar va me'yorlar maydonini kengaytiradi. Madaniy xilma-xillikni «insoniyatning umumiy merosi» sifatida asrash, majburiy assimilyatsiyaga yo'l qo'ymaslik, nomoddiy merosni himoya qilish va madaniyatlararo mulqotni institutsional qo'llab-quvvatlash – globallashuv sharoitida barqaror taraqqiyot va tinchlik madaniyatini mustahkamlovchi strategik vazifalardir. Buyuk Ipak yo'li tajribasi esa madaniy almashinuvning tarixiy samaradorligini ko'rsatib, bugungi madaniyat diplomatiyasi va ta'lim siyosati uchun nazariy-amaliy yo'l-yo'riq beradi.

REFERENCES

- [1] UNESCO. UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity. 2 November 2001. (Legal Affairs).
- [2] UNESCO. Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. 20 October 2005. (Legal Affairs).
- [3] UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. 17 October 2003. (Legal Affairs).
- [4] United Nations Alliance of Civilizations (UNAOC). Who We Are / What We Do. Official website.
- [5] United Nations. International Day for Dialogue among Civilizations. UN Observances.
- [6] UNESCO. Intercultural Dialogue. Official UNESCO thematic page.
- [7] Geertz, C. The Interpretation of Cultures. New York: Basic Books, 1973.
- [8] Appadurai, A. Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- [9] Castells, M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, 1996.
- [10] Karimov, I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.